

ВИСОКОТО ОБРАЗОВАНИЕ НА БАЛКАНОТ И ВКЛУЧУВАЊЕТО НА ЖЕНИТЕ ВО НЕГО

Далибор Јовановски

Универзитет „Свети Кирил и Методиј“,
Филозофски факултет – Скопје,
Институт за Историја, Република Македонија
dalibor@fzf.ukim.edu.mk

Сузана Симоновска

Универзитет „Свети Кирил и Методиј“,
Филозофски факултет – Скопје,
Институт за Родови студии, Република Македонија
suzanas@fzf.ukim.edu.mk

УДК: 378-055.2(497)

Апстракт

Нема сомнение дека во услови на глобализација образованието претрпува низа промени, но една од функциите или мисиите на образованието кое останува непроменета е стекнување знаење, т.с. описменување и учење. Токму затоа, во периодот на формирањето на независните и автономни држави на Балканот во 19. век, период во кој огромен дел од населението било неписмено, новите држави посебно внимание посветиле на образованието. Потребата од образован кадар оформен на домашен терен, ја наметнал и потребата за развој на високото образование, што пак резултира со отворање на првите универзитети на Балканот. Во првите децении од формирањето на овие високообразовни институции, поради традиционалното патријархално опкружување во кое улогата на жената се врзувала за домот и грижата за семејството, студентите, а и професорите биле само од машкиот пол. Со текот на времето, и покрај постојните отпори, а како резултат на модернизационите процеси и процесот на еманципацијата на жените, кон крајот на 19. и почетокот на 20. век, на балканските високообразовни институции биле примени и првите девојки студентки.

Овој труд, всушност, треба да го покаже историскиот след на развојот и промените што се случуваат во високото образование на Балканот, со посебен акцент врз вклучувањето на жените во високо образовните институции.

Клучни зборови: високо образование, Балкан, универзитети, еманципација на жените, општествен напредок.

1. Вовед

Создавањето на независни и автономни држави на Балканот во 19. век значело и создавање на институции во тие држави, без кои тие не би можеле да функционираат. Во тој процес новите држави посебно внимание посветиле и на образованието. Причината била мошне едноставна. Огромниот дел од населението било неписмено, а со неписмено население државите не би можеле да се развиваат и економски да напредуваат. Потребата од образован кадар формиран на домашен терен ја наметнал и потребата за развој на високото образование. Па така, во Атина во 1837 година бил отворен првиот универзитет

во регионот. На овој универзитет имало четири факултети, а на кои студирале и момчиња од другите делови на Балканот. Во Србија, со формирање на Лицејот во 1836 година, кој ќе прерасне во Висока школа, а подоцна во Белградскиот универзитет, биле направени првите чекори на планот на високото образование. Бугарија, која подоцна ја добила својата државност, ги следела преземените чекори на соседните држави. Во Софија во 1888 година била основана Високата школа која прераснала во Софискиот универзитет. Во првите децении од формирањето на овие високообразовни институции, студентите, а и професорите биле само од машкиот пол. Причината секако е во традиционалното патријархално опкружување, во кое главната улога на жената била грижата за домот и семејството, посебно за децата. Сепак модернизацииските процеси и процесот на еманципацијата на жената продираат и на Балканот. Сè поголем број на девојчиња, иако далеку помал во однос на момчињата, се школувал и добивал барем елементарно образование. Наскоро се јавила и потребата од запишување на млади девојки на високообразовните институции во регионот. И покрај постојните отпори, кон крајот на 19. и почетокот на 20. век, на балканските високообразовни институции биле примени и првите девојки студентки. Во таа насока, целта на овој труд е да покаже како и кога девојките во три балкански држави за прв пат биле примени на високообразовните институции во соодветните држави.

2. Вклучување на жените во високото образование во Грција

Грција била првата независна држава во регионот која успеала да се ослободи од османското владеење, па затоа и не зачудува што токму таму била основана и првата високообразовна институција. Во Атина, во 1837 година бил основан првиот универзитет во Грција, кој воедно е и првата високообразовна институција на Балканот. Сепак, на почетокот од формирањето на Атинскиот универзитет немало место за девојките, и покрај тоа што уште во 1825 година Адамантиос Кораис, еден од најголемите грчки преродбеници, апелирал на потребата од образование и на мажите и на жените (Βασιλς, 2012: 14).

Грција, како и другите делови на Балканот, не располагала со доволен број на писмени луѓе. Според податоците од одредени истражувања, неколку години по создавањето на грчката држава, 91% од машкото и скоро целото женско население било неписмено (Doxiadis, 2016: 23). Со цел да се надмине ваквата состојба, во 1834 година биле донесени и првите законски одредби за школувањето на младите, посебно за децата. Така, основното образование станало задолжително за момчињата и девојчињата до 12 години, а секој изгубен час се казнувал (Doxiadis, 2016: 24). И покрај позитивните ефекти од ваквиот потег, сепак тие слабо се рефлектирале врз женската популација. Педесетина години подоцна, 69% од машкото население сè уште било неписмено, а бројката на писмените жени не надминувала 10%. Но, во споредба со другите држави во Европа, може да се заклучи дека Грција била чекор напред во однос на образованието на жените. Како што забележува Евдоксиос Доксиадис, за разлика од Грција, во Франција и Германија задолжителното образование за девојчињата било воведено скоро еден век подоцна (Doxiadis, 2016: 27).

Помалиот број на писмени девојчиња и жени не бил случаен. Грција, како и останатиот дел од Балканот, во 19. век била конзервативна и традиционална држава, со

доминантно патријархални сфаќања за местото и улогата на жената во општеството. Домот и подигнувањето на децата било главното место и занимање на грчката жена, па оттука и сфаќањето дека жените немаат потреба од образование. Дури и оние девојчиња на кои им било дозволено да се школуваат, немале рамноправен статус со момчињата. Кон средината на 19. век, наместо да се подобрува, состојбата се влошила. Во 1853 година биле забранети мешаните училишта, а грчката држава дала предност на формирање училишта за момчиња. (Doxiadis, 2016: 24).

Односот кон образованието на девојките се рефлектирал и во високото образование. Прашањето за нивното вклучување на Атинскиот универзитет долго време било табу тема. Но, тоа не значело дека грчките интелектуалци не размислувале за потребата од поголемо образование на жените. Во 1864 година, видниот грчки интелектуалец и политичар Николаос Сариполос, во еден свој извештај, како една од причините за слабоста на грчкото општество ја истакнал и заостанатоста на жената во Грција. Оттука, тој апелирал на потребата да се посвети посебно внимание на образованието на грчката жена, која била темел на семејството (Tzanaki, 2009: 37-38). Петнаесет години подоцна започнала битката за вклучување на младите Гркињи во високото образование.

Во 1879 година бил направен првиот обид за запишување на девојка на Атинскиот универзитет. Таа била одбиена со образложение дека училиштето каде што го завршила своето образование не било соодветно за упис на факултет. Поточно, т.н Арсакиос училиште, не било признато како гимназија (Tzanaki, 2009: 147). Сепак, овој обид не останал без одглас кај политичарите со позитивни ставови за вклучување на девојките во високото образованието. Пратеникот во Грчкото собрание Теодорос Зервос предложил женското училиште Арсакиос да добие статус на женска гимназија, но неговиот предлог не бил изгласан во парламентот.

Неуспешниот обид за упис на единствената високообразовна институција во државата, не ги попречил девојките да ги остварат своите амбиции, особено оние кои имале финансиска можност да го продолжат своето школување надвор од Грција. Така на пример, Марија Калопотаки и Севасти Калиспери, наместо на Атинскиот универзитет, своето школување го продолжиле на Сорбона во Париз. Во 1887 година повторно бил направен обид за запишување на девојка на Атинскиот универзитет, но и тој обид завршил без успех. Образложението било дека програмите на Арсакиос училиштето не биле соодветни со оние на машките училишта. Меѓутоа Деметра Цанаки дава едно поинакво толкување на овој случај. Според неа, несоодветноста на програмите било само претекст за да се одбијат девојките. Вистинската причина таа ја гледа во патријархалното стравување од можното неморално однесување на девојките, бидејќи тие би биле заедно со машките слушатели. (Tzanaki, 2009: 147)

Како што постоел отпорот за запишување девојки на Атинскиот универзитет, така се зголемувал и притисокот за нивниот влез на оваа единствена високообразовна институција во Грција. Притисокот не доаѓал само од страна на женските активистки како Калирои Парен, туку и од страна на врвни грчки интелектуалци и новинари, како на пример, Костис Паламас, Спиридон Ламброс, Власис Гаврилидис и други.

Конечно, во последната деценија на 19. век, на Атинскиот универзитет се отвориле портите за девојките. Во 1890 година, на Филолошкиот оддел на Филозофскиот факултет при Универзитетот, била примена првата жена - Јоана Стефанополи. Таа воедно била и првата жена во Грција примена на највисоката образовна институција во земјата (Tzanaki,

2009: 147). Две години подоцна Ангелики Панајотату, заедно со својата сестра Александра, ќе бидат примени на Медицинскиот факултет во Атина (Πουλάκου-Ρεμπελάκου, 2008: 677), со што започнува несопирливиот процес на запишување девојки на Универзитетот во Атина.

Секако дека пробивањето на жените во високото образование, нивното вклучување во актуелните настани, како и напредувањето во кариерата, не поминувало без отпори и приговори. Во 1895 година на Атинскиот универзитет биле одржани протести од страна на студентите, а во кои учествувала и една студентка. По тој повод, токму една од водечките личности кои се залагале за правата на жените, Калирои Парен, во својот весник Ефимерис тон Кирион апелирала студентките да бидат посебно внимателни, бидејќи нивниот углед на Универзитетот би бил нарушен доколку се заборави на основните морални особини на жената - скромноста и повлеченоста. (Tzanaki, 2009: 147).

Во 1908 и 1911 година на Атинскиот универзитет за прв пат биле избрани две жени за предавачи, Ангелики Панајотату и Ана Кацигра. Кога Панајотату се појавила како предавач на Медицинскиот факултет, евидентен бил отпорот од страна и на студентите и на голем дел од јавното мнение. Оттука произлегува и образложението на управата на Универзитетот дека жените може да бидат предавачи, но со одредено ограничување. Имено, тие не можеле да бидат професорки. (Πουλάκου - Ρεμπελάκου, 2008: 32)

3. Вклучување на жените во високото образование во Србија

Создавањето на современата српска држава ја наметнала и потребата од создавање на образовни институции. Интересно е да се забележи дека првиот српски монарх – кнезот Милош Обреновиќ, иако бил неписмен човек имал огромна заслуга за издигнувањето на образованието во неговата држава. Тој и неговите наследници посветиле посебно внимание на образованието на младите. Меѓутоа, поради традицијата и начинот на живот, може да се забележат големи разлики во образованието на девојките и момчињата. Според укажувањата на Неда Божиновиќ, и покрај тоа што во рамките на државните образовни институции било дозволено школувањето на женските деца, во 1857 година било пропишано девојчињата во основните училишта да бидат одвоени од момчињата (Božinović, 1996: 52). Како и да е девојките, иако не во голем број, се образувале во Србија.

Потребата од женски образован кадар за изведување настава во училиштата во кои имало девојчиња, го иницира создавањето на Вишата женска школа во Белград, во 1863 година, како прво трикласно женско училиште во земјата. На тој начин се отворил и патот за влез на девојките во високото образование.

Почетоците на вклучување на жените во високото образование во Србија може да се лоцираат во 1871 година, кога Драга Љочиќ еден семестар следела предавања на Филозофскиот факултет во Белград (Trgovčević, 2011: 9). Најверојатно условите за студирање на Белградската висока школа, тогаш единствената високообразовна институција во Србија (во чиј склоп бил и Филозофскиот факултет), не биле најповолни за девојките, па затоа Љочиќ своето студирање го продолжила во Швајцарија. Конечното прифаќање на девојките како студентки на Белградската висока школа се случило во 1887 година, кога Лепосава Бошковиќ и Круна Драгојловиќ биле примени на Филозофскиот факултет (Božinović, 1996: 58). Овие две студентки дипломирале во 1891

година (Trgovčević, 2011: 9). За една деценија бројот на запишани девојки на Високата школа пораснал од 2, 74% на 15% во 1892 година, и на 40% во 1905/1906 година. Трговчевиќ, правејќи компарација помеѓу запишаните девојки на Белградската висока школа (која во 1905 година прераснала во Универзитет) и на европските универзитети, забележала дека бројот на запишани студентки во Србија го надминувала бројот на девојките кои студирале на европските универзитети (Trgovčević, 2011: 9)

Сепак, треба да се истакне дека поради нерамноправната положба, девојките имале ограничен пристап на оваа единствена високообразовна институција. И покрај тоа што според законот за Високата школа секој кој имал гимназиска матура, без разлика на пол, можел да се запише на оваа образовна институција, на девојките постојано им бил отежнуван уписот. (Грујић, 1097: 129) Исто така, некои структури во српската држава, заради политички потреби, се обиделе да интервенираат во правото на школување на девојките, но и на некои момчиња. Во 1899 година, српската влада побарала мислење од три факултети на Белградската висока школа за потребата од запишување девојки на редовните и вонредните студии. Одговорот на факултетите бил неповолен за наредателите. Имено, факултетите го одбраниле правото на девојките да студираат, а Филозофскиот факултет дури и предложил мерки за зголемување на бројот на студентките (Božinović, 1996: 59).

Во Србија, како и во другите делови на Балканот, преовладувале патријархалните ставови, особено кога станувало збор за моралот на девојките. Па така, студентките на Високата школа во Белград морале да го избегнуваат дружењето со машките колеги, бидејќи им било забележувано дека на факултет одат заради забава, а не за да учат. Исто така, за секоја активност вонообразовните обврски, тие морале да добијат и специјални дозволи од своите заштитници. Така на пример, една девојка која била роднина на Јован Бошковиќ, професор на Великата школа, а едно време и министер за образование, не смеела да ја прифати поканата да се запише во студентското пеачко здружение, бидејќи не добила дозвола од својот заштитник (Božinović, 1996: 59).

4. Вклучување на жените во високото образование во Бугарија

Како и другите новоформирани балкански држави кои настанале како резултат на востанија и интервенција на европските сили, така и новата бугарска држава се соочила со сериозен проблем - недостаток на писмен и образован кадар кој би го развил образовниот процес во земјата. Со цел да се надмине ваквата состојба, од која пак зависел и самиот развој на кнежеството, бугарската држава презела одредени чекори. Од самите почетоци државата прокламирала бесплатно и задолжително основното образование (Кайчев, 2006: 43-44). Во 1880 година бил донесен и закон за училиштата, со кој основното образование, како задолжително, траело 4 години (Кайчев, 2006: 44). Ваквите мерки на бугарските образовни власти вродиле со плод. Според податоците на бугарскиот историчар Мартин Иванов, во периодот од 1878 до 1910 година, писменоста на населението пораснала од 0,3% на 35% (Иванов, 2006: 199), што несомнено претставува голем успех на владите во Софија. Секако, државата имала корист од зголемувањето на бројот на писмените граѓани, особено на економски план.

И покрај тоа што сè до создавањето на државата, во 1878 година, писменоста на бугарското население не била на високо ниво, треба да се истакне дека помеѓу писмените

граѓани имало и жени. Во тој период, како што укажуваат проучувачите на феминизмот во Бугарија, единствената интелектуална професија достапна на жените била учителската (Даскалова, Назърска, 2006: 7).

Кон крајот на 19. и почетокот на 20. век во Бугарија започнала кампања за прием на девојките на Високото училиште во Софија. Според Красимира Даскалова, тоа било и главното барање на буржоаското женско движење во земјата, кое се појавило во деведесеттите години на 19. век. Делумен успех е постигнат во 1896 година, кога некои универзитетски професори примиле жени како слушателки на своите предавања. (Daskalova, 2004: 92) Всушност, тоа не било случајно. Во земјата веќе се водела дебата за неопходноста од образование на жените. Во таа насока, во 1897 година бил донесен закон со кој било изедначено средното образование за момчињата и девојчињата по број на класови - фиксирајќи го на седум класа по завршеното четиригодишно основно образование (Даскалова, Назърска, 2006: 11). Но, тоа не значело дека патот кон високото образование бил целосно отворен за девојките. И во Бугарија, како и во другите балкански земји, посебно се водело грижа за моралот на жените, и на општеството воопшто. Затоа воопшто не изненадило решението на државата, да донесе закон во 1899 година, со кој на учителките им се забранува да работат по стапувањето во брак. Навистина овој закон бил укинат во 1904 година, но тој е показател за препреките со кои се соочувале жените на патот во нивното образование и кариера, особено ако се има предвид дека професијата наставник било единственото поле за работа достапно на жените (Daskalova, 2004: 93).

Со цел да се подобри состојбата со образованието на жените и да се овозможи влезот на девојките на тогаш единствената високообразовна институција во Бугарија, стотици млади жени потпишале и поднеле петиција до Собранието (Lalkov, Mitev, 1988: 21). Барањето било поддржано и од страна на бугарските интелектуалци. По неколкугодишни напори, во 1901 година, во времето кога познатиот бугарски филолог со потекло од Македонија, Љубомир Милетич, бил ректор на Софиската висока школа, конечно било дозволено студирањето на жените. Милетич со своето силно залагање имал посебна заслуга за решавањето на ова прашање (Мурдаров, 1987: 84). Кога се говори за неговата ангажираност, интересно е да се проследи протоколот на заседанието на Академскиот совет од 12 јуни 1901 година, каде е напишано: „По предлог на ректорот (Љ. Милетич) се реши дека и лицата од женски пол, кои одговараат на условите барани од законот, да бидат примени во Високата школа...“ (Арnaudовъ, 1939:170). Во зимскиот семестар во учебната 1901/1902 година биле примени првите студентки на Софиската висока школа.¹⁰⁴ Коментирајќи ја новата состојба, секако во позитивна конотација, професорот Александар Теодоров Балан забележал дека Бугарското високо училиште веќе било на ниво на универзитетите во Европа и во Америка (Lalkov, Mitev, 1988: 21).

5. Заклучок

Проследувајќи го процесот на вклучување на жените во високообразовните институции на Балканот (во Грција, Србија и Бугарија), може да се заклучи дека борбата за правото на образование на девојките била долготрајна, проследена со падови и успеси. Правото на девојките да студираат се косело со длабоко вкоренетите традиционални

¹⁰⁴ 12 студентки биле запишани на Историско-филолошкиот факултет и 4 на Физичко – математичкиот. (Арnaudовъ, 1939:170)

сфаќања за позицијата на жената во балканските општества, но модернизацијата ја наметнала и потребата од високообразовен кадар, кој бил неопходен за понатамошниот развој на државите. Жените не можеле да бидат исклучени од овој процес, колку и тој да бил во спротивност со традицијата. Во тој дух е и изјавата на Паулина Лебл, студентка од првата генерација девојки на Универзитетот во Белград: „Генерално, во нашата држава, постоеше убедување во една атмосфера дека жените треба да бидат исклучени од високото образование и ние дури и не помислувавме дека тоа би можело да биде променето во блиска иднина. Општо, ние ни го гледавме целото феминистичко движење како едно движење за високо образование на девојките“ (Trgovčević, 2011: 10). Всушност, во еманципаторските движења за женските права и остварувањето на родовата рамноправност, борбата за правото на образование се наоѓала меѓу врвните приоритети.

Литература

1. Арnaudовъ, Михаил. (1939). История на Софийския университетъ Св. Климентъ Охридски 1888-1938. София: Придворна печатница.
2. Božinović, Neda. (1996). Žensko pitanje u Srbiji u XIX I XX veku. Beograd: Pinkpress.
3. Βασιλῆς, Ζενζεφυλῆς. (2012). Εἰσοδος καὶ ἡ ἐξελίξις τῶν γυναικῶν μελῶν ΔΕΠ στο πανεπιστημιακο πεδίο: Ἡ μελετὴ περιπτώσεως τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν. Πατρας:Πανεπιστήμιο Πατρῶν.
4. Daskalova, Krasimira. (2004). „The Women's Movement in Bulgaria in a Life story“. In: Women's History Review. Vol. 13, Number 1.
5. Doxiadis, Evdioxios. (2016). „Women, Wealth and the State in Greece (1750-1860)“. In: Davidova, Evguenia (ed.). Wealth in the Ottoman and Post - Ottoman Balkans. A socio - Economic History. I.B. Tauris.
6. Даскалова, Красимира, Назърска, Жоржета. (2006). Женското движение и феминизми в България. София: Българска асоциация на университетските жени.
7. Грујић, Владимир. (1987). Лицеј и Велика школа. Споменик, СХХVIII. Београд: Одделение друштвених наука, 25, САНУ.
8. Иванов, Мартин. (2006). „Какво би станала, ако... Конструирање на хипотезата „развитие без ослободение““. В: Диана Мишкова. Балканскиот XIX век. Други прочити. София: Рива.
9. Кайчев, Наум. (2006). Македонијо възжелаена. Армията, училиштето и градежът на нацията в Сѣбия и Бѣгария 1878-1912. София: Парадигма.
10. Lalkov, Milcho, Mitev, Trendafil. (1988). 100 years Sofia university. History and present day. Sofia: Kliment Ohridski University Press.
11. Мурдаров, Владко. (1987). Любомир Милетич. София: Университетско издателство Климент Охридски.
12. Πουλακου-Ρεμπελακου, Ε. (2008). „Υπαρκτοι και μυθιστορηματικοι φοιτητες της Ιατρικης στις σελιδες της αστικης λογοτεχνιας (1850-1910)“. Αρχεια Ελληνικης ιατρικης, 25(5).
13. Trgovčević, Ljubinka. (2011). „The Professional emancipation of women in 19th century Serbia“. U: Serbian Studies, v. 25-1. North American Society for Serbian Studies.
14. Tzanaki, Demetra. (2009). Women and Nationalism in the Making of Modern Greece. The founding of the Kingdom to the Greco - Turkish war. Palgrave – Macmillan.